

რიტორიკული კითხვები ქართულში:
სტრუქტურა და ბამოყენება

„ოდეს ყოფილ არს აქამომდე, თუმცა მამათა და დედათა ერთად ეჭამა პური?!“

საუკუნეთა სიღრმიდან მომდინარე, აწ უკვე ქრესტომათიულად ქცეული ეს ფრაზა, იაკობ ხუცესმა რომ ათქმევინა თავისი უკვდავი ნაწარმოების მთავარ პერსონაჟს, დოკუმენტირებულად დადასტურებული პირველი რიტორიკული კითხვაა ქართულ ლიტერატურაში საერთოდ.

რაც შეეხება ქართულ ფოლკლორს, კერძოდ, ხალხურ ეპოსს, რიტორიკული კითხვა ორგანულ ნაწილად შედის ქართული ზღაპრის ალბათ ყველაზე პოპულარულ დამწყებ ფორმულაში, რომელიც ერთგვარი „ჩარჩოს“ როლს ასრულებს: „იყო და არა იყო რა, ღვთის უკეთესი რა იქნებოდა“ (ამ ფორმულაში სინტაგმა „ღვთის უკეთესი“ განვითარებული ქრისტიანობის ირიბ მიმანიშნებლად გვევლინება: კუმშვადი „ღვთის“ ფორმა ქართველ ქრისტიანთა ერთადერთ ღმერთს აღნიშნავს, მაშინ, როცა უკუმშველი „ღმერთის“ ფორმა ამ მხრივ მარკირებულად არ ჩაითვლება; შდრ. ასევე: ხარისხის გვიანდელი ფორმა „უკეთესი“ და ადრინდელი მოკლე ფორმები: უარე, უმჯობე და მისთ.).

სხვა რიტორიკულ ფიგურებთან ერთად, რიტორიკული კითხვაც ორატორული ხელოვნების ერთი უმნიშვნელოვანეს კომპონენტთაგანია და, როგორც სიტყვაკაზმულ მწერლობასა და პუბლიცისტიკაში, ისე სასამართლო პრაქტიკაში ფართოდ გავრცელებულ სტილისტიკურ ხერხად არის მიჩნეული.

რიტორიკული კითხვის არსი ზოგადად ცნობილია: იგი ისეთი კითხვაა, პასუხს რომ არ საჭიროებს. ამ შემთხვევაში კითხვა დაცლილია თავისი არსებითი ფუნქციისაგან. ამის კვალობაზე, რიტორიკული კითხვის განმარტებაც დიდი სიჭრელით არ გამოირ-

წევს. სხვადასხვა ლექსიკონში¹ წარმოდგენილი ფორმულირებები რომ შევაჯამოთ: რიტორიკული კითხვა უარყოფითი მტკიცებაა იმ შინაარსისა, რომელიც შეკითხვის ფორმით არის გამოხატული. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, კითხვა ფორმას, მტკიცება კი — შინაარსი.

რიტორიკულ კითხვას, როგორც რიტორიკული ფიგურის ერთ უძველეს სახეს, საუკუნეთა სიღრმეში აქვს ფესვი გადგმული (რაც ზემოთაც იყო ნაჩვენები ქართულის მაგალითზე). აქ არ შევეხებით მისი გენეზისის საკითხს². იკმარებს იმის აღნიშვნაც, რომ რიტორიკულ კითხვას მნიშვნელოვანი ადგილი ექვია ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში, როდესაც მეტყველების სტილის ღირსება მის დამაჯერებლობაში, დარწმუნების ძალაში მოიძიებოდა³. ამასთან დაკავშირებით უადგილო არ იქნებოდა გაგვეხსენებინა პლატონის ცნობილი ფორმულა — ირონიანარევი დეფინიცია თვით რიტორიკისა, როგორც „სიცრუის, ტყუილის თქმის სელოვნებისა“. ამიტომ მოულოდნელი არ უნდა იყოს ექსპრესიული ფუნქციით ამ რიტორიკული ფიგურის ინტენსიური გამოყენება ისეთ ანტიკურ მიმდინარეობებში, როგორიცაა პითაგორელობა, სოფისტიკა და მისთ.

ზემოთქმულში ნაწილობრივ რიტორიკული კითხვის უანრობრივი გამოყენების შეზღუდულობაც გამოიკვეთება: რიტორიკული კითხვა ზეპირი მეტყველების წიაღშია აღმოცენებული და წერითს მეტყველებაში იმდენადაა ჩართული, რამდენადაც ეს უკანასკნელი ზეპირის ფიქსაციას წარმოადგენს. გარდა პუბლიცისტიკისა, რომლისთვისაც რიტორიკული კითხვა სპეციფიკურად დამახასიათებელია, ამ ფიგურის ხვედრი დიდია პოეზიაში, განსაკუთრებით — მედიტაციურ ლირიკაში. მაგრამ მხედველობიდან არ უნდა გამოგვრჩეს, რომ თავდაპირველად თვით პოეზიაც ზეპირი სახით არსებობდა⁴.

¹ ქეგელის რეპროდუქტი, თბ., 1950—1964, ტ. VI; ქეგ., ტ. IX, 1935; EA, 1945; Webster, III, 1976.

² გრიგოლ კვიციანი, მეტყველების სტილის საკითხები, თბ., 1957, გვ. 3—8.

³ ამის შესახებ იხ. ნ. კანდელაკი, ქართული მკვებრმეტყველება, თბ., 1958.

⁴ შდრ.: რუსთველისეული გამოთქმები: „თქმა ლექსებისა ტკბილისა“; „ლექსთა გრძელთა თქმა და ხევა“; „შაირთა... საღმრთო საღმრთოდ გასაგონი, მსმენელთათვის დიდად მარგის“; „მოშაირე არა ჰქვია, ვერას იტყვის ვინცა გრძელად... ამჟამად კი მოსამენად განუთენილი ყველა უანროს ნიშეში (ლექსი, სიტყვა, მოხსენება, აღვოკატის გამოხსლა და მისთ), თუ იმპროვიზაციულ გამოხსლებს არ ვიგულისხმებთ, კერ იწე-

რიტორიკული კითხვა რომ ზეპირი მეტყველების სპეციფიკური ნიშანია, ამას შედეგობრივად ისიც მოწმობს, რომ იგი, როგორც უწინარეს ყოვლისა, სასაუბრო მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ელემენტი, ენაში ტრადიციულ სიტყვის მასალადაა შესული. წარმოშობით რიტორიკული კითხვებია ამჟამად ჩართულებად ცნობილი გამოთქმები ან სხვა სახის ფორმულები, როგორცაა, მაგალითად: *რა თქმა უნდა* (შდრ. არაკითხვითი ვარიანტი: *თქმა არ უნდა*), *რასაკვირველია*, *რა სათქმელია*, *რა საკადრისია*, *რა ბრძანებაა*, *რა მოგასწავლია*, *რა სასწენებელია*, *რა გაეწყობა*, *როგორ გეკადრებათ*, *რას ბრძანებთ*, *რას ამბობ*, *მეტი/სხვა რა გზა მაქვს* (შდრ.: *სხვა გზა არა მაქვს*), *რა ვიცი* (შდრ.: *არ ვიცი*), *რა ვქნა*, *რა თავში ვიხლი*, *რა მეშველება*, *რა/რის შუაა* || *რა შუაშია*, *რა წყალში ჩავეარდე*, *რა საჭიროა* (შდრ.: *არ არის საჭირო*), *რის მაქნისია* (შდრ.: *არაფრის მაქნისია*), (*შენ*) *რა კუჭი გეწვის*, *რა შენი საქმეა* (შდრ.: *შენი საქმე არ არის*), *აბა რა*, *მერე რა* და სხვა მრავალი. ამიტომ სპონტანურ მეტყველებაში ამგვარი „რიტორიკული კითხვები“ დაუბრკოლებლად გამოიყენება სიტყვის მასალად.

* * *

მიუხედავად რიტორიკული კითხვის ასეთ გაგრცელებულობისა და პოპულარობისა, მისი აგებულება და სტრუქტურული სხვაობა ჩვეულებრივ კითხვათაგან საგანგებოდ და სათანადოდ შესწავლილი არ არის.

ცნობილია კონტექსტის ყოვლისშემძლე როლი და ძალა. ამიტომ ყოველი ჩვეულებრივი, ინტერესით აღძრული კითხვა კონტექს-

რება, მათი შესრულება დეკლამაციის სახით კი მხოლოდ შემდგომ ეტაპზე ივარაუდება. ასე რომ, პოეტ ანდრეი ბელის გამოწვევს ფრაზას — *ლექსის მკითხველს* (ფ. ი. თვალთ წამოიხეველს. შ. ა.) მე ვერ დავეზავარებო (*«не по пути мне»* — ხელი არ შეუშლია მისი თანამედროვე და მომდევნო პოეტებისათვის, გვეგრძელებინათ ლექსის წერის უკვე განმტკიცებული ტრადიცია. ლექსის თქმა კი თავისი ბუნებრივი სახით ამჟამად მხოლოდ ფოლკლორის მონოპოლიადაა რჩება. ბუნებრივია, ხაზს ვუსვამთ, რათა მსჯელობიდან ამ ხელოვნური რებროდუქციის — დეკლამაციის ფაქტი გამოვრიცხოთ.

შემთხვევითი არც ის უნდა იყოს, რომ რუსული სიტყვები *вопрос* და *вспрос* ქართულში ერთსა და იმავე ფუძეს — „კითხვას“ იყენებს, რომლისთვისაც ამოსავალი შეკითხვის სემანტიკა უნდა იყოს (წყაითვაც თავდაპირველად ალბათ ხ მ ა მ ა ლ - ლ ა კ ი თ ხ ვ ა ს — და არა თვალთ კითხვას — გულისხმობდა).

ტში შეიძლება რიტორიკულად იქცეს. ასეთ შემთხვევებს, ბუნებრივია, ჩვენ არ განვიხილავთ. წინამდებარე სტატიის მიზანია რიტორიკული კითხვის სპეციფიკური სტრუქტურული ნიშნების წარმოჩენა. იმისათვის, რომ რიტორიკული კითხვის ეს ნიშნები კარგად გამოიკვეთოს, უნდა გაიმიჯნოს ორი შემთხვევა მისი გამოყენებისა:

1. რიტორიკული კითხვის გამოყენება მონოლოგურ მეტყველებაში;

2. რიტორიკული კითხვის გამოყენება დიალოგურ მეტყველებაში.

პირველი შემთხვევის გამო უფრო ზუსტი იქნებოდა, თუ ვიტყოდით, რომ აქ მოჩვენებით დიალოგთან, ასე ვთქვათ, მონოლოგის დიალოგიზებასთან გვაქვს საქმე. ამ დროს კითხვის რიტორიკულობას განსაზღვრავს ადრესატის საერთოდ არარსებობა, სიშორე ანდა მირაჟული არსებობა, როგორც დიალოგის რეალიზების ხელისშემშლელი ფაქტორები⁵.

საერთო სტრუქტურის მიხედვით, რიტორიკული კითხვა შეიძლება დაემთხვეს როგორც ე. წ. „ზოგად“, ანუ „ალტერნატიულ“ კითხვას (რომელსაც პო-ს ან არა-ს უპასუხებენ), ისე „სპეციალურს“, ანუ კითხვითი სიტყვა-წევრის შემცველ კითხვას.

რიტორიკული კითხვის სტრუქტურული ელემენტების სპეციფიკას განსაზღვრავს, უწინარეს ყოვლისა, რიტორიკული კითხვის მიზანდასახულობა — ექსპრესიულად გამოხატოს გაკვირვება, აღტაცება, სინანული და სხვა, ე. ი. ემოციები და არა ინტერესი, ცნობისწაადილი. რიტორიკული კითხვის წარმომთქმელს არ აინტერესებს, რაიმე შეიტყოს მოქმედების შესრულება-შეუსრულებლობის შესახებ, ან დაადგინოს მოქმედების ჩამდენის ვინაობა თუ მოქმედების დრო, ადგილი, ვითარება, მიზეზი ან მიზანი. სათქმელისათვის რიტორიკული ხასიათის მისანიჭებლად გამოყენებულია როგორც გრამატიკული, ისე ლექსიკური საშუალებები.

1. როგორც უკვე აღინიშნა, კითხვის რიტორიკულობას, პირველ ყოვლისა, განსაზღვრავს ადრესატის, მოპასუხის არარსებობა, რაც ორი გზითაა განხორციელებული:

⁵ შტრა.: ამერიკული ენციკლოპედიის განსაზღვრა ამგვარი კითხვებისა: ესაა „უბრალოდ მიმართვის ფორმა, რომელიც გამოიყენება მეტაფორასა და პერსონიფიკაციასთან ერთად და გულისხმობს მიმართვას იმისადმი, ვინც არ არსებობს, ან შედრისადმი, ვითარცა ცოცხლისადმი“ (EA, 1945).

ა) კითხვა ეხება პირველ პირს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ნამდვილი დიალოგი, რომლისთვისაც აუცილებელი და საკმარის პირობაა მინიმუმ ორი პირის არსებობა, განუხორციელებელია:

ვიტარ-მე შევაგინე იგი? (მცხეთის ბიბლია). რაა-სა-მე ვიშვე მე ძვრ-ძვრადისა ამისთვის შემთხვევისა? (კომენი, 1). რაა-ლა მაკლს მე? (მ 19, 20). ვიტარ-მე გაქვხდე შენ, ლუაწლის-მალღო წმიდო მოწამეო? (ქ. მკ.). მის უკეთესი მოყვარე სად ვპოვო, სადა ვახელო? (ვტ). უკეთუ დაედუმდე, ვილა უნდა ვაქო? (ქ. მკ.). რაც თქვენში მგლებმან დაქამოს, ჩვენ ვითარ გიზღოთ ღირებო? (დ. გურ.). ვინა მიოხეხს საზარელსა ამას საქმესა, სადა ვეძიო შემწე წყალობისა ჩემისა? (საბა). ვერ სამაგისო რა გვემართება, რომ განვისყიდოთ თავისუფლება! (ნ. ბარათ). შეგე ყოველივ არ ვიცო განა? მაგრამ კეთილთა დღეთათვის ქართლის რა მოვაგვარო უმჯობეს ამის? (ნ. ბარათ). ვის რა წყალობა გეისტუმრებს, სად რა-რა დავიღვებოთა? (ვაჟ). რამ გამახაროს, რომ თქვენ ტარხართ, ჩემო კარებო? (ა. კალანდ.). ვაქო, ვაქო, როგორ გაქო? (ხალხ). რად ვარ აწ სოფლად დაშთენილი, უსაგნოდ, მარტო! (ნ. ბარათ).

ბ) კითხვის ადრესატია ირეალური, წარმოსახვითი პირი: ღმერთი, სული, ბუნების ძალნი, სამშობლო... აბსტრაქტული ცნებები, გარდაცვლილი ან შორს მყოფი მიჯნური... ყველა შემთხვევაში დიალოგი მოკლებულია რეალურ ფუნქციას და მოჩვენებითს, ილუზორულ ხასიათს იძენს. ამიტომაც, რომ რიტორიკულ კითხვას თან ახლავს კიდევ ამ ცნებათა გამომხატველი სიტყვები: ღმერთი, ღვთისმშობელი, ეშმაკი, სული (ჩვეულებრივ — ბოროტი, მაცდური, წყეული...), სოფელი/წუთისოფელი, საწუთრო (ცრუ, ამათ)... მამული, სამშობლო... ბედი (შავი), სიკვდილი, დრო, ბუნება და მისთ.:

სადაა, სიკვდილო, საწერტელი შენი? (ათონის ივერიის მონასტრის ქართ. კოლექციის ხელნაწერი). ვა, სოფელი, რამიგან ხარ... (ვტ). მე რა ვიცო, ღვთის დედავ? (ქ. მკ.). რად მშვა დედამან, შავმან ბედამან, ვაი, საწუთრო, ცრუო სოფელი (დ. გურ.). სულ ბოროტო, ვინ მოგისმო ჩემად წინამძღვრად? (ნ. ბარათ). თხ, დმერთო ჩემო, სულ ძილი, სულ ძილი, როსლა ვედარსოს ჩვენ ვაღვიძება?! (ილია). დედავ ბუნებავ! იმ დროს მხოლოდ მე რისთვის ვაირბის ნეტარი ძილი? (გ. ტაბ.). და რა ვუყოთ, ზედო ჩემო, თუ ყოველთვის, თუ ყოველთვის სამშობლოსთვის შენ უცხო ხარ და უცხო იგი შენთვის? (გ. ტაბ.).

გარდა საკუთრივ ამ ლექსებებისა, რიტორიკულობას აძლიერებს და განამტკიცებს მიმართვის ფორმით წარმოდგენილი უარყოფითი ეპითეტების სიმრავლე, რაც გამოხატავს მოქმედის ნეგატიურ დამოკიდებულებას ადრესატისადმი ან სათქმელისადმი, ეს კი კითხვის ხასიათს აკლებს რიტორიკულ კითხვას:

რად დააქვრევე, უწყალოვ, რად მთუკალ კელმწიფე ქმარი, უწყალოვ?! (ქ. მჭ.). რა დროს ძალია, ბედმწარევე, შეე უდავლათოს გვარისაჲ? (ვაჟა). სად მიხვალ, სადა, წყევლო, საითყე მიენქარები? (ვაჟა). რას ამბობ, შტერო, რას ამბობ? რად არ მოდიხარ ცნებასა? (ვაჟა).

მაგრამ რიტორიკულ კითხვაში არ არის აუცილებელი, ნეგატიური ეპითეტები მხოლოდ ადრესატის მსაზღვრელი იყოს. მათ შეიძლება განსაზღვრონ სუბიექტ-ობიექტი. მთავარია მოსაუბრის უარყოფითი დამოკიდებულება სათქმელისადმი, უკმაყოფილებისა და სამდურავის (ჩვეულებრივ, სოფლის სამდურავის) გამოხატვა:

რას ნიშნავს ამასთანა უბედური საღამო?! (ქ. მჭ.). ენა მოხეხს საზარელსა ამას საქმესა? (საბა). რა უგულისკობის შავსა და ბნელ ღრუბელს დაუბნელებია ჩვენი გონება! (ქ. მჭ.). რარვ გაგრძელდა ეს ოხერი გზით (ილია). რას დაფიქრებია გულზედ ეს დასამიწი ხელები! (ილია). მე შენ იარაღნი რად მიინდან, სიმრუდის გზაზე ნაღალი? (ვაჟა). ენა ჰმასპინძლობს ქვეათხელი, ცნობაზე რად არ არიო?! (ვაჟა). ეს რა უშმაკმა ააბორგა ამადმ ქარი! (ლ. ასათ.). მითხაროთ: როგორ, როგორ ვანდო საიდუმლო აშარსა და მსტოვარს? (ა. კალანდ.).

ანალოგიურ ფუნქციას ასრულებს უარყოფითი ემოციების აღმძვრელი სემანტიკის მქონე სიტყვები, რომლებიც მთელს კონტექსტს უიმედობის, პესიმისტური გრძნობებით მსჭვალავს:

ოჰ, ეინ დამწყველა! ყველანი ვკენესით: ნეტარ რა ვქნათ და რა გვეშველებო? (ქ. მჭ.). რატომ ავრე უწყალო ხარ, სასიკეთილოდ არ შეგწყალები?! (დ. გურ.). რისთვის მომიკალ ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოება? (ნ. ბარათ.). რად დამიქვანე მე ყვაელი... (ნ. ბარათ.). მოშორებო და მოყვრისა გაყრა კაცისა შევლელია, ეინ გაიგებს მომაკვდავის განუსაზღვრელ ბოღმა-ნაღველს? (გ. ტაბ.). გულამოსკენილი ვტიროდი: „სადა ხარ, ჩემო სულიო?“ (აკაკი). მანამდე მასთან მიინდა ვიტარო, ოჰ, სად... სადა მისი საფლავი! (გ. ტაბ.).

მოსაუბრის უარყოფით ემოციებსა და ნეგატიურ დამოკიდებულებას სათქმელისადმი ხაზს უსვამს, გარდა წყევლის ფორმულებისა, უარყოფითი ემოციების გამომხატველი შორისდებულები: ვაი, ოჰ, გლახ, ფუ და მისო.:

ფუ, შენ ცრუო საწუთროვო, რად არ მქულდი, რად მიყვარდი? (დ. გურ.). ოჰ, ეინ დამწყველა, გარეწარივით ტყის სიღრმეში რომ დავეტეები! (გ. ტაბ.). ვაი, ვაი, ვაი, რა ჭსტეა? (ქ. მჭ.). ვაჰმე, რა უგზოდ დედიღარ, ვაჰმე, რაოგორა ბნელაო! (ვაჟა). ვაი, რა ცოდვა დათესილ არს ჩვენში! (ქ. მჭ.). გულმან, გლახ, რა ქმნას უგულოდ, თუ გულსა გული ელიო? (ეტ). რად შემობყარ მე, გლახ, გული, უმანყო და უზრუნველი? (ნ. ბარათ.). ახ, რად არ ძალუძს

განცოცხლება წმიდას აწრდილსა! (დ. გურ.). რა სიწყნარა, **ოჰ, ღმერთო ჩემო!** (გ. ტაბ.).

რიტორიკულობის ხარისხი იზრდება, როცა კითხვით სიტყვას დამატებითობის აღმნიშვნელი სიტყვები ან ნაწილაკები ერთვის: **სხვა, მეორე, მეტი, კიდევ... მაშ, აბა, -და...** ასევე შედარების აღმნიშვნელი სიტყვები: **ამისთანა, ამაზე უკეთესი (უმჯობესი, უარესი...)**:

სხვა საქართველო სად არის, რომელი კუთხე ქვეყნისა? (გრ. ორბ.). მგ სხვა სიმდიდრე რად მინდა? (ნ. ბარათ.). მამლის საჭდომი თუ იცის, მეტი რა უნდა მელასა?! (ვაჟა). და სიკაბუკეს რა უნდა მეტი, რა უნდა მეტი გაწვართულ თითებს (ს. ჩიქ.). იმის უასი კიდევ საუნჯე მის უკეთესი ნოყვარე სად ვპოვო, სადა ვახელო? (დ. გურ.). ამრიგად აყვავებული მხარე მეორე სად არი? (ლ. ასათ.). ამაზე უფრო სამჩიშო რა უნდა განიცადოთ ჩვენ? (ქ. მჭ.). ...რა მოვავარო უმჯობეს ამის? (ნ. ბარათ.). აბა, სად ჭოჭოხეთამდე ივლის! (ო. იოს.). აბა, რა კაცის საქადრისია ევ სახელი? (ილია). ჩვენია, აბა ვისია ეს ბუმბერაზი მთები? (ა. კლანდ.). ვინღა ჰყავს გულის შემატყვიარი მამულს ასული ახლა თქვენგარი? (ნ. ბარათ.). რადღა იგი სინათლე, რასაცა ახლავს ბნელია?! (გტ.). რაა-ღა აზრი აქვს კრებას? (ქ. მჭ.).

კითხვას რიტორიკულობას სძენს ან უძლიერებს ეჭვის გამომსატველი ნაწილაკები: **განა, ნუთუ, ვითომ, სომ და მისთ...**

განა თუ დრომან დაჰკრა თვისი მას ავი თვალი? (ნ. ბარათ.). განა ყველა ლოთი არი? განა ყველა სიყვარულით დაინიშნა?! (ლ. ასათ.). ნუთუ მამას არღა ჰქონდეს გულისტყვილი, ოდეს იხილოს განსადღელში შემოდგე შვილი? (ნ. ბარათ.). ნუთუ ამ ქვეყნად მისთვის მოეფე, რომ უნდა შთალოდ ლექსები ვწერო? ნუთუ სხვა რაზე, სიმღერის გარდა, ვერ უშვილიდა ტკივილებს ჩემსას? (ლ. ასათ.). რის ქართველობა, რა ქართველობა, მითომ რას გვავენებს უცხო ტომობა? (ნ. ბარათ.). ნეტა რა ქარმან დააზრო მისის სიცოცხლის ყვაილი? (ნ. ბარათ.). ჯერ ხომ სისხლი გვიდგას ძარღვებში, ჯერ ხომ საროს ფოთლები არ გასცენია (ლ. ასათ.). გული ძალუმად ამგვრდეს, გული... სალი კლდე როღია? (ა. კლანდ.).

ზოგჯერ ერთდროულად რამდენიმე კომპონენტი იყრის თავს, რაც რიტორიკულობის ხარისხს კიდევ უფრო ზრდის.

* * *

ახლა განვიხილოთ ის შემთხვევები, როცა ადრესატის არაარსებობა სრულიადაც არ არის აუცილებელი რიტორიკული კითხვის მისაღებად.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, კითხვის რიტორიკულობას დიდად განაპირობებს პირველი პირის ფორმები — როცა I პირი რეალური სუბიექტია (აგენსია) — და მასთან მიმართების გამოხატველი ელემენტები: მაასლოებელი ორიენტაციის მო- ზმნისწინი (ცალკე და სხვა ზმნისწინებთან ერთად), შესაბამისი მითითებით, ე. წ. „დეიქტური“ ნაწილაკების შემცველი ნაცვალსახელები და ზმნისართები (ეს, ასეთი, ამისთანა... აქ, აქეთ, აქედან... ასე, ამიტომ...), აგრეთვე, აწმყოს ფორმები ზმნისა. რიგ შემთხვევაში ცალკეული ნიშნები საკმარისია, სხვა შემთხვევაში კი ამ კომპონენტების თანა- არსებობა-ერთობლიობა შეაპირობებს კითხვისათვის რიტორიკული ხასიათის მინიჭებას.

რა მნიშვნელობა აქვს პირველ პირს რიტორიკული კითხვის მისაღებად?

ძირითადი სემანტიკური მექანიზმი ისაა, რომ პირველ პირს არავითარი ინფორმაცია არ ესაჭიროება საკუთარი თავის შესახებ, რამდენადაც მისი ამბავი მასზე უკეთ არავინ შეიძლება იცოდეს. ამ დროს კითხვა ორნამენტულ ხასიათს იძენს და ექსპრესიული მეტყველების სიბრტყისაკენ ინაცვლებს⁶.

შეუდაროთ ერთმანეთს ასეთი წყვილი: „სად მიდის ეს ბიჭი?“ და: „სად მოდის ეს ბიჭი?“.

პირველი კითხვა შეიძლება იყოს ჩვეულებრივი, ნეიტრალური კითხვაც და რიტორიკულიც. მეორე კი მხოლოდ რიტორიკულია და არა ნეიტრალური, ვინაიდან აწმყოს ფორმით გამო- ხატული მოქმედება, რომელსაც სუბიექტი ასრულებს საუბრის პროცესში და რომელიც მოსაუბრისაკენაა მიმართული, თვალსა- ჩინოა, მოსაუბრე მას ისედაც კარგად ზედავს (ესმის, გრძნობს...). ამდენად, კითხვა „სად მოდის (მოდისარ)?“ შემკითხველს არაფერს ეუბნება, ვერაფერს უზუსტებს. მაშასადამე, კითხვა დაცლილია თავისი ფუნქციისაგან და ახალ შინაარსს იძენს. ფაქტობრივი შინაარსი ფრაზისა იქნება: ცუდია (ან: არ მინდა), რომ მოდის (მო- ვიდეს) || ნუ მოდის!

მაასლოებელი ორიენტაციის მიმთითებელი დეიქტური ნაწილაკების შემცველი სიტყვები კითხვითი სიტყვების საპასუხო-

⁶ ამ მასალაში, ცხადია, ვერ ჩავრთავთ ე. წ. სასწავლო-საეარჯიშო კითხვებს. მაგ., მასწავლებლის კითხვას — „ახლა მე რას ვშვრებ?“ — მოსწავლე უპასუხებს: „თქვენ ახლა ლაპარაკობთ (წერთ, კითხულობთ...)“. ამგვარი კითხვები ძალდაღტანე- ბელ, ბუნებრივ საუბარში არ გვხვდება.

პოზიტიური პარადიგმებია და ისინი სათანადო კითხვით სიტყვებს ბრუნვაშიც ეთანხმებიან: „ეს ვინ მოსულა?“ „ამას რას ვხედავ?“ „გბრა თქვი?“ და ა. შ.

მაგრამ, გარდა აქეთა ორიენტაციის ჩვენებითი ფუნქციის მქონე ნაცვალსახელ-ზმნისართებისა, კითხვით სიტყვებს სხვა შესაბამისი — პოზიტიური, ე. ი. აღმნიშვნელი სიტყვებიც ახლავს (შეიძლება ახლდეს), რაც კიდევ უფრო ზრდის რიტორიკულობის ხარისხს.

საგანგებოდ ხაზი უნდა გასვას იმ გარემოებას, რომ პირველი პირი სუბიექტია და არა ობიექტი. შდრ.: „რას მიპირებ?“ და: „რას ვაპირებ?!“ პირველი კითხვა შეიძლება იყოს ნამდვილი, ცნობისწადილისმიერი კითხვაც და რიტორიკულიც, მაშინ როცა მეორე კითხვა, როგორც წესი, მხოლოდ და მხოლოდ რიტორიკულია. შდრ. აგრეთვე: „ექიმო, მითხარით, რა მჭირს?“ (კითხვა ინფორმაციის მიღებას ითხოვს) და: „რა გვჭირს ამისთანა, რომ ერთმანეთს ვერჩით?!“ (კითხვა სათქმელისადმი ნეგატიურ დამოკიდებულებას ავლენს).

ნიშანდობლივია კითხვის რიტორიკული ხასიათი, როცა კითხვის ნეიტრალობას აღწევს ზმნის სემანტიკა. შდრ. ჩვეულებრივი კითხვა: „სად მიდის?“ და: „სად მიძვრება?“ პირველი კითხვა რიტორიკული მხოლოდ შეიძლება იყოს, მაშინ, როცა „სად მიძვრება / მიდვრება?“ მხოლოდ რიტორიკული კითხვაა. არანეიტრალური (სტილისტიკური შეფერილობის მიხედვით) ზმნური სემანტიკა მოსაუბრისათვის არასასურველ მოქმედებას გულისხმობს, მაშასადამე, გარკვეულ შეფასებასაც შეიცავს.

კითხვითი სიტყვების შემცველ რიტორიკულ კითხვებს შორის ყველაზე გავრცელებულ და მზა ფორმულებად ქცეულ რიტორიკულ კითხვებს ქმნის რა ნაცვალსახელს დართული მსაზღვრელი (ზედსართავი ან მიმღობა, განსაკუთრებით — მომავალი დროისა) ან ვითარების გარემოება: რიტორიკულობის მექანიზმს ქმნის პოზიტიური მსაზღვრელისათვის უფუნქციო კითხვითი სიტყვის ახალ მსაზღვრელად დართვა. უაქტობრივ ვიღებთ ორმსაზღვრელიან უსაზღვრულო გამოთქმებს, რომლებშიც კითხვითი ნაცვალსახელი (ან ზმნისართი) პოზიტიურ (ე. ი. ინფორმაციის შემცველ) მსაზღვრელს განსაზღვრავს და, ამრიგად, მას საზღვრულად აქცევს, თუმცა წარმოშობით ორივე მსაზღვრელია. ასეა ნაწარმოები ისეთი რიტორიკული ფრაზები, როგორიცაა: რა კარგია, რა ლამაზია,

რა სამწუხაროა, რა დასანანია, რა საშიშია, რა საშინელია (საშინელებია)... ანდა: რა კარგად აკეთებს, რა მალე მოვიდა, რა მშვენივრად უკრავს და მისთ. მაგალითად:

რა კარგი ხარ, რა კარგი, შუშპარა და შჩქეფარე! (ი. გრიშ.).
რა საბრალოა გავსილი მთარე (ეტ). სმა-კამა დილად შესარვი, დება რა
საეარგულია? (ეტ). კარგი რამ მკირდეს, გკვირდეს, ავი რა საკვირ-
ველია (ეტ). მოლექსესაეთ რა ლამაზად მოაწყო ჩემი გოშიაობა!
(ილია). აბა, სად ჟოჯოხეთამდე ივლის! (თ. იოს.). ...ლხინი რა და-
სათმობია! (ეტ).

ზოგჯერ კითხვითი სიტყვა მთელ კომპლექსს „განსაზღვრავს“:

„აბა რა კაცის საკადრისია ვგ სახელი?“ (ილია). წინი რა
ვაქცავის ხელობაა? (ილია).

**კითხვის რიტორიკულ და, მაშასადამე, ექსპრესიულ ძალას
ზრდის კითხვების გამეორება — ან მხოლოდ კითხვითი სიტყვისა,
ანდა მთელი სინტაგმისა:**

სად მიხელ, სადა, წყულო, საითე მიეჩქარები? (ვაჟა). რას ამ-
ბობ, შტერო, რას ამბობ? რად არ მოდიხარ ცნებასა? (ვაჟა). ოპ, ვოს,
ვის ძალუმს განცადოს ტანჯვა ესდენი? (ვ. ტაბ.). მთები! როგორ შევენის
მთაზე გაზაფხულის ბუჩქ-ფოთოლი, როგორ შევენის ველზე ნამი გამკვირ-
ვალე, როგორც ბროლი! (ვ. ტაბ.). ამაებს, ამ ვნებაებს ჩვენთვის მოწყალების
კარი რად დაუტყვავს, რად დაუტყვავს? (ქ. მკ.).

**ვიდეგ უფრო სახიერია ერთსა და იმავე კითხვით სიტყვასთან
ზმნებისა და მათთან დაკავშირებული სიტყვების ცვალება:**

შე ვინ მილოცავს, ან ვინ მიწირავს, ან ვინ დამმარ-
ხავს, ვინ დამიტირავს?! (დ. გურ.). ვინ დასთვალოს ზღვაში
ქვიშა და ან ცაზე ვარსკვლავები? ვინ შეამკოს ღირსეულად წინაპარ-
თა საფლავები? (აკაკი), მაგრამ აქ თაქ ვინ გასწირავს? ან შენავს
ვინ უშველის? ვინ გაიგებს მომკვლევის განუსაზღვრელ ბოღმა-
ნადევლს? (ვ. ტაბ.). რამ გიყავ შენ, ანუ რამ შეგაწუხებ შენ,
ანუ რამ გაურგებ შენ? (ბიბლია). როგორ შემთხოვდი: მიშვე-
ლე რამე! როგორ იწვოდდი და როგორ წუხდი! (ს. ჩიქ.).

**მაგრამ ეფექტი შეუდარებლად დიდია, როცა კითხვები მიჯრით
მოსდევს ერთმანეთს და კითხვითი სიტყვები გარემომცველი კონ-
ტექსტებითურთ იცვლება:**

ვა, სოფელო, რაშიგან ხარ, რას გვაბრუნებ, რა ზნე
გქირსა? (ეტ). რას მედავები! რა გინდა, რა მმართველს
შენი ელია; რად დრუხ საწუთროდ მახსენებ, რად დაგ-

ბრძოლა თუა? (დ. გურ.). რა გზა შეგვხვდა, რა გრიგალი, რას ვგალობდით, რა ვიყავით! (ს. ჩიქ.). ვინ არ ყოფილა მიწნური, ვის არ სახმონი სდებოან? მოხარ, უსახო რა ქმნა-ლა, სულნი რად ამოგხდებოან? (ეტ), რომელი სცნობს შენს სახეს? ან ვინ იტყვის შენს სახელს? ვინ გაიგებს შენს ძაბლს? ძაბლს ვინ დაიჭერებს? (გ. ტაბ.).

ამგვარი „ტრიალი“ ერთ ადგილზე, კითხვების შედიზედ, მიჯ-რით მიყრა — წინამავალ კითხვებზე პასუხის დალოდების გარე-შე — ახშობს ინტერესს და მას სტილისტიკურ მიზანდასახულობას უცვლის. ასეთ შემთხვევებში, როგორც წესი, მოსაუბრე თვითონ იძლევა პასუხს დასმულ კითხვაზე და ეს პასუხი მუდამ ერთადერ-თია, ამასთან — უარყოფითი, უფრო ზუსტად — საპირისპირო. თუ კითხვა წართქმითია, პასუხი უარყოფითი ნაცვალსახელ-წმინ-სართებით გამოხატულ სემანტიკას ვარაუდობს (მაგ.: „ვინ მოსთ-ვლის?“ ნიშნავს: „ვერავენ მოსთვლის“). თუკი კითხვაში უარყო-ფითი ნაწილაკი მონაწილეობს, პასუხი ყოვლისმომცველ სემანტი-კას გულისხმობს (მაგ.: „ვინ არ იცის?“ ნიშნავს: „ყვე-ლამ იცის“; „რას არ ნახავდით აქ“ ნიშნავს: „ყველა-ფერს ნახავდით“; „სად არ ყოფილა“ ნიშნავს: „ყველგან ყოფილა“ და ა. შ.).

მამასადამე, გამოდის, რომ რიტორიკული კითხვა პასუხს ან არ საჭიროებს, ანდა საჭიროებს, ოღონდ ეს პასუხი, უკეთ — რეაქ-ცია — ერთადერთ პასუხსა და რეაქციას (დამოკიდებულებას) გუ-ლისხმობს, განსაკუთრებით მაშინ, როცა კითხვები მიყოლებით არის დასმული. მაგ., გ. ტაბიძის ცნობილ სტრიქონებს — „ვის უნახავს შავი წიგნი, წიგნი წითელ ასობით, დაწერილი სისხლის წვეთით, დაწერილი სასობით?“ — მოსდევს ნეგატიური პასუხის შემცველი დასკვნა: „დღეს ის წიგნი არვის ახსოვს, დღეს ის წიგნი არვინ იცის“. ანალოგიურია რიტორიკული კითხვისა და დასკვნის თანამიმდევრობის თვალსაზრისით ეს მაგალითებიც:

სად წაიდა, ვეღარ ვნახე ჩემი სიყვარული (დ. გურ.). აბ-როშელი ქვეყანა გინახავს და გაგიგონიათ სიმართლეს-განა და მალღობიან დაცემული და დამდაბლებული? არც ერთი და არა-სადა ქეშმარტად (ქ. მჭ.). რას მომცემს ისეთ ჩემი სამშობლო და ან რას მისცემს მას ჩემი ქნარი?... ვწუხვარ, ... ვეძახი სიცოცხლის ზე-ზანს, მაგრამ არავინ იძლევა პასუხს (გ. ტაბ.). გაგიგონიათ, კალმახი შედგეს? ვერ მოისვენებს, თუ არ გაყრა (ლ. ასათ). მაგრამ მარქ, რა არს ჩემთვის სახლი დიდი მშენებერი, ვით-გაადამებს ჩემს შეენებას ხშული პერი? არღა მევლება

ვარე წყარო, ცივი, კამკამა, არღა მტკემის დილით გულსა სიცოცხლის
ნაში (ნ. ბარათ.). რა არის კაცთა ქება-დიდება? იგი ფუჭია
და წარმატებალი (გ. ტბ.).

არცთუ იშვიათად რიტორიკული კითხვისა და მტკიცების ამ-
გვარ თანამიმდევრობას ენაცვლება კითხვისა და ბრძანების თანა-
მიმდევრობა:

ქმა მესმა ძილსა შინათ: „რას ხვრინავ, რასა უშვინათ! აქ
რას უწევხარ საძილოდ, რატომ არ წახვალ შინათ?..
• დეჟე, იარე, წავიდეთ, მე წავიდლები წინათ“ (დ. გურ.). ბედითი ბნელა,
სიყვდილი რა მიჯნურათა გგონია? სჯობს საყვარელსა უჩვენი-
ნე საქმენი საგმირონია! (ეტ). რად გძინავს? აღსდევ, უფალო, აწ
განიღვიძეთო! (დ. გურ.).

შეიძლება ბრძანებისა და კითხვის პირუკუ თანამიმდევრობა
შეგვეხედეს:

ემშაკს ნუ მისდევ! ეგ სიტუა როგორ ამოგცდა ბავითა?!
(ეჟა). მოკვდი, სიყვდილი გირჩენავ, რად ხარ სიცრუის მთქმე-
ლად! (ეჟა). დახედე ვარსკვლავს, რა სმეტაკია და რა კრი-
• ლია! (ს. ზიქ.).

რიტორიკული კითხვისა და მტკიცების ანდა ბრძანების მონა-
ცვლეობა, მათი რიგის მიუხედავად, რიტმიკულ-ინტონაციურ მრავალ-
ფეროვნებას ქმნის. რიტორიკულ კითხვებში აქტიურად მონაწი-
ლეობენ ერთმანეთთან სემანტიკურად შეუთავსებელი ცნებების გა-
ნომხატველი ერთეულები — სიტყვები, სინტაგმები და მთელი წი-
ნადადეგები. ამის მიხედვით გამოიყოფა ორი ძირითადი ჯგუფი,
რომლებიც ანტითეზის შექმნას ემსახურებიან:

ა) ანტითეზას ქმნიან ანტონიმები ან ანტონიმურად დაკავში-
რებული სხვადასხვა მეტყველების ნაწილები:

ხვლი ვითა იქმს ბრძნობასა! (ეტ). ბოროტაშცა რად შეექმნა
კეთილისა შემოქმედსა! (იქვე). პატრონისა ვერ-მჭკრეტელმან
ქმამან რამცა გაიხარნა! (იქვე). რაღა იგი სინათლე, რასაცა
ახლავს ბნელია?! (ეტ). რკინა რბილი და ფოლადი, თქვი, განასწორა
ვინათ? (დ. გურ.).

ბ) ანტითეზას ქმნიან რთული ქვეწყობილი წინადადეგები, რომ-
ლებშიც ჭარბობს პირობითი დამოკიდებული წინადადეგები:

თუ ხარ ღვიძილი, რაღა არს ძილი? თუ ხარ სიმაძღრე, რა არს შიშვილი?
თუ ხარ სიცოცხლე, რა არს სიყვდილი? (დ. გურ.). საცა არ მიხნავ, ძმობილო,
იქ ვემო — ეს სადაურია? (ეჟა). სიყმაწვილეს რად მიღხენდი, თუ მოჰკლავდი

ასე უდროდ? (ნ. ბარათ). არ იშვარებ, რა ხელსა მხდი საუნჯესა დადარულსა? (ეტ). ღმერთმან ერთი ვით აცხოვნოს, თუ მეორე არ წაწყმიდოს! (ეტ). თუ ვერ მცნობდი, რად მეტყოდო: „მე შენი ვარ საუკუნოდ?“ (იქვე). გულმან, გლას, რა ქმნას უგულოდ, თუ გულსა გული ელია? (ეტ). მაგრა თუ ჭარსა არ დასთმობ, ლხინი რა დასათმობია! (ეტ). სწყუროდეს, წაილსა ვინ დაღერის კაცი უშმაგო, ცნობილი? (ეტ).

როგორც ვხედავთ, ანტიუფის საილუსტრაციოდ უმეტესად აფორისტული და სენტენციური წინადადებებია გამოყენებული, რაც კიდევ ერთხელ მოწმობს რიტორიკული კითხვის მკაფიო სტილისტიკურ-ექსპრესიულ დანიშნულებას. ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ ანტიუფა არ კმაყოფილდება მცირე ენობრივ ერთეულებში რეალიზაციით და არცთუ იშვიათად ვრცელ კონტექსტებს მოითხოვს. ამდენად, რიტორიკული კითხვების ანალიზისას მხედველობაში უნდა გვქონდეს როგორც წინამაგალი კონტექსტი წინამძღვრის სახით, ისე მომდევნო — ლოგიკური დანასკვის სახით. აქ ერთმანეთს ეჯაჭვება ლოგიკური და ექსპრესიული პლანები, რომელთა სინთეზური განხილვაც აუცილებელ და სასურველ ფონად მიგვარჩნია რიტორიკული კითხვის სრულყოფილად შესწავლა-დასასათუბისათვის.

* * *

დასასრულ, ორიოდ სიტყვით უნდა შევიკრძეთ რიტორიკული კითხვის გამაფორმებელ პუნქტუაციაზე. თუმცა ილუსტრაციებში სასვენნი ნიშნების ერთგვარი (თუმცა არა უსასრულო) სიჭრელე შეიმჩნევა, კითხვის ნიშანი, ძახილის ნიშანი, კითხვით-ძახილის ნიშანი და (იშვიათად) წერტილიც, ვფიქრობთ, რიტორიკული კითხვის სემანტიკურ-სტილისტიკურ ბუნებას შეუფერება ძახილის ნიშანი — ცალკე ან კითხვის ნიშანთან ერთად. სხვა სასვენნი ნიშნების (მათ შორის ოდენ კითხვის ნიშნის) ხმარება გაუმართლებელია.